

ДАВЛАТ БЮДЖЕТ ДАРОМАДЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА СОЛИҚ МАСАЛАЛАРИ

Бозорова Сафаргул Соатмуродовна

Аннотация: Ушбу мақолада солиқ ва йиғимлар солиқ-сиёсати, тўғри солиқлар тушунчаси мазмуни ва моҳияти, унга оид таҳлилий маълумотлар ҳақида сўз юриталади.

Таянч сўз ва иборалар: солиқ, бюджет сиёсати, бюджет, солиқ маъмурчилиги, маҳаллий бюджет, солиқ салоҳияти, солиқ ҳисоботи, солиқ тушумлари, солиқ имтиёзлари ва б.қ.лар.

Давлат функцияларини бажариш учун бюджет даромадларининг лозим даражада шакллантириш ҳар бир давлат учун зарур ҳисобланади. Бу вазифа солиқ сиёсатини тўғри юритишда ҳамда бюджет дефицитини қоплаш усулларини танлашда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бугунги тараққиётнинг ҳозирги босқичида республикамізда маҳаллий бюджетларнинг ролини ошириш, даромад манбаларини тўғри прогноз қилиш орқали уларнинг даромадларини кучайтириш долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Иқтисодиётда “Маҳаллий бюджетларнинг даромадли салоҳияти давлат-хусусий шерикликни янада фаолроқ амалга оширишни, солиқ имтиёзларини жорий этиш ва бюрократик жараёнларни тезлаштириш ва соддалаштириш орқали бизнес юритишни иложи борица осонлаштиришни, ноишлаб чиқариш харажатлари улушини камайитиришни ва ишлаб чиқариш харажатларини кўпайтиришни талаб қилади. Натижада минтақадаги бюджет сиёсати

самарадорлигининг ошишига олиб келади. Маҳаллий бюджетларнинг даромад салоҳиятини ошириш бўйича комплекс қарор узоқ муддатли истиқболда бутун минтақа иқтисодиёти учун кучли ижобий таъсир кўрсатади”.

Бюджет даромадлари манбаларини тубдан ўзгартириш, бюджет механизмини рағбатлантиришга йўналтирилган харажатларни самарали фаолият натижаларни жорий этиш, солиқ тушумлари бюджетни прогноз қилишда асосий омиллардан бири ҳисобланади.

Солиқнинг бюджет даромадларидаги улушини ортиб бориши, солиқ тўловчилар сонининг ўсиши, солиқ имтиёзлари, солиқ қарзлари ва ортиқча тўловлар динамикасидаги ўзгаришларига олиб келади. Бундан ташқари давлат томонидан солиқлар орқали тартибга солиш рақобатбардошликка таъсир қилиш омилларидан бири бўлсада, солиқ тизими корхоналарнинг рақобатбардошлигига турли хил йўللار билан таъсир қилади. Солиқ солиш инвестиция ва инновацион жараёнларга таъсир қилиш орқали корхоналарнинг рақобатбардошлигига билвосита таъсир қилади. Иқтисодчи олимларнинг давлат молия тизимининг долзарб масалаларидан бири сифатида маҳаллий бюджетлар “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali <http://iqtisodiyot.tsue.uz/journal> барқарорлигини таъминлашга қаратилган илмий-назарий қарашлари қиёсий таҳлилдан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетига ва давлат мақсадли жамғармаларига солиқ ва йиғимлар тушумлари прогнозини тайёрлаш мақсадида солиқлар ва йиғимлар тушумларининг прогноз кўрсаткичларига эришилишини сўзсиз таъминлашга ҳамда солиқ тўғрисидаги қонунчиликка риоя этилиши, солиқлар ва йиғимларнинг тўғри ҳисоблаб чиқарилиши, тўлиқ ҳамда ўз вақтида тўланиши устидан назоратни таъминлаш устувор вазифа ҳисобланади. Прогнозни ҳисоблаш учун ҳақиқий базага боғлиқ бўлган ёки унинг қийматини аниқлайдиган солиқ базаси ёки макроиқтисодий кўрсаткичлар асос бўлиб

хисобланадиган солиқлар ва йиғимлар бўйича қонунчилик ҳужжатларида жорий йил бўйича тушумларни баҳолаш ҳисоб-китоби қуйидаги усуллар билан амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз: Давлат бюджети даромадларини прогнозлаш қуйидаги тамойилларга мувофиқ амалга оширилади: узлуксизлик тамойили прогноз баҳолашни такомиллаштириш учун прогнозлаш жараёнининг доимийлигини шунингдек, бюджет даромадларини прогнозлаш ва даромадларни бошқариш режаларини тузиш ўртасидаги боғлиқликни таъминлайди; кўп вариантли ҳисоб-китоблар тамойили турли прогноз вариантларини таққослаш ва оптимал вариантни танлаб олиш; тўлиқлик тамойили Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида назарда тутилган барча даромадларни бюджетда муҳимлиги ва аҳамиятлилиги талабига риоя этилишини ҳисобга олган ҳолда тўлиқ ҳажмда прогноз қилишни назарда тутди; бирлик тамойили барча маъмурий-ҳудудий бирликлар бўйича бюджет даромадларининг прогноз кўрсаткичларини аниқлашда ягона ёндашувни қўллашни назарда тутди. Давлат бюджети даромадлари прогнози бутун мамлакатни, иқтисодиётнинг алоҳида тармоқлари ва ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози, солиқ, божхона, бюджет ва бошқа тармоқдаги ўзгаришларни баҳолашга асосланади. Қонун ҳужжатлари, шунингдек солиқ ва божхона маъмуриятчилиги ва бошқа бюджет даромадларини бошқариш даражасини ҳисобга олинади. Давлат бюджети даромадлари прогнозини шакллантириш қуйидаги кетмакетликда амалга оширилади: даромад турлари бўйича базани аниқлаш (йиғиш, тўплаш), прогнозлаш учун параметрлар тизимини танлаш; бюджетга даромадлар тушишига таъсир этувчи омилларни аниқлаш, даромадлар ўсишини рағбатлантирадиган ҳамда даромадлар ўсишини секинлаштириш мумкин бўлган таъсирлар тўғрисида эксперт хулосаларини илгари суриш; дастлабки маълумотларни тўплаш ва тизимлаштириш, уларни баҳолаш, маълумотларнинг бир хиллиги ва солиштирилишини текшириш; агар керак бўлса, аниқловчи омилларнинг дастлабки маълумотларини тузатиш; зарур ҳолларда бюджет даромадлари тўғрисидаги дастлабки маълумотларни қонун

хужжатларига мувофиқ тузатиш, бюджет йўқотишларини (қўшимча даромадларини), бир марталик тушумларни миқдорий баҳолаш; “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali <http://iqtisodiyot.tsue.uz/journal> бюджет кўрсаткичлари динамикаси тенденцияларини аниқлаш, прогнозларнинг бир нечта вариантларини ишлаб чиқиш; даромадларни прогноз қилишнинг турли хил вариантларини кўриб чиқиш ва энг мақбулини танлаш лозим.

Ўзбекистон Республикаси бюджет тизими бюджетлари даромадларининг прогноз тури динамикасини тавсифловчи ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш коэффициентларидан, шу жумладан абсолютда, фойдаланган ҳолда ҳисоблаш; экстраполяция - олдинги даврлардаги даромадлар тенденциялари тўғрисидаги мавжуд маълумотлар асосида амалга ошириладиган ҳисоб-китоб; ўртача ҳисоблаш — Ўзбекистон Республикаси бюджет тизими бюджетлари даромадларининг йиллик ҳажмларини камида 3 йил давомида ёки агар у 3 йилдан ошмаса, тегишли турдаги даромадлар келиб тушишининг бутун даври учун ўртача кўрсаткичларига асосланган ҳисоб-китоб; даромад олишни ишончли прогноз қилиш имконини берувчи бошқа усуллардан фойдаланилади. Фойда солиғи бўйича тушумларнинг ялпи ҳажми прогнозини ҳисоблаш ҳар бир даромад тури бўйича, Солиқ кодексининг 297-моддасига мувофиқ қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғини ҳисобга олмасдан, алоҳида-алоҳида амалга оширилади. Шунингдек, фойда солиғи Солиқ кодексида белгиланган тегишли ставкалар бўйича ҳисоблаб чиқарилади. Фойда солиғи тушумлари прогнозида қуйидагилар ҳисобга олинади: - навбатдаги молия йили ва режалаштириш даври учун ижтимоий-иқтисодий ривожланиш прогноз кўрсаткичлари; - ўтган даврлар учун фойда солиғи бўйича солиқ базаси, ҳисобланган суммалар ва ҳақиқий тушумлар динамикаси; - бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва Солиқ кодексининг 337, 353-моддаларида назарда тутилган солиқ ставкалари, имтиёзлар ва преференциялар. “Iqtisodiyot va innovatsion

texnologiyalar” (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali <http://iqtisodiyot.tsue.uz/journal> Фойда солиғи бўйича тушумларнинг ялпи ҳажми прогнозини ҳисоблаш ҳар бир даромад тури бўйича, Солиқ кодексининг 297-моддасига мувофиқ қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғини ҳисобга олмасдан, алоҳида-алоҳида амалга оширилади. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғини ҳисоб-китоб қилишда қуйидагилардан фойдаланилади: - навбатдаги молия йили ва режалаштириш даври учун ижтимоий-иқтисодий ривожланиш прогноз кўрсаткичлари; - ўтган даврлар учун Солиқ кодексининг 366-моддасига мувофиқ солиқ бўйича солиқ базаси динамикаси, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ва ижтимоий солиқ бўйича солиқ ҳисоботи шакллари йиғма маълумотлари асосида ўтган даврлар учун солиқ статистикаси маълумотларига мувофиқ солиқ бўйича ҳақиқатдаги тушумлар динамикаси; - Солиқ кодексининг 54-боби «Солиқ имтиёзлари»да ва бошқа манбаларда назарда тутилган солиқ ставкалари, имтиёзлар ва преференциялар; Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи бўйича тушумларнинг прогноз ҳажмини ҳисоблаш прогноз кўрсаткичлар, ставкалар даражалари ва бошқа кўрсаткичлардан тўғридан-тўғри фойдаланишга асосланган тўғридан-тўғри ҳисоблаш усули ёрдамида амалга оширилади. Солиқ солинадиган даромадлар бўйича жисмоний шахслар даромад солиғини ҳисоблаш учун солиқ солинадиган база номинал қийматдаги иш ҳақи ҳисобланади. Прогноз иш ҳақи фонди иш ҳақи фондининг ўтган йиллардаги, ўртача ўсиш суръатларини иш ҳақи фондининг ҳисобот (статистик) маълумотларига тадбиркорлик субъектлари ва бюджет муассасалари бўйича алоҳида қўллаш орқали аниқланади. Келгуси йиллар учун жисмоний шахслар даромад солиғи бўйича прогноз қуйидаги “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali <http://iqtisodiyot.tsue.uz/journal> формула орқали прогнозлаштирилади: $P = F * f_k * St + Tk + CI * r_{ci} * Std + Di * r_{di} * Stde + tritd * k * Ks - Si$ P- солиқ прогнози; F- меҳнатга ҳақ тўлаш жамғармаси; f_k - меҳнатга ҳақ тўлаш жамғармаси ўсиш коэффициенти; St- даромад солиғи ставкаси; Tk- солиқ сиёсати концепцияси шартларига кўра

кутилаётган қўшимча даромад ёки йўқотиш; CI- жисмоний шахслар дивидендлар ва фоизлар кўринишидаги кутилаётган даромадлари; rci- дивиденд ва фоизлар бўйича ҳисоблаб чиқарилган ўсиш ставкаси; Std- дивиденд ва фоизлар бўйича солиқ ставкаси; Di- жисмоний шахсларнинг декларация қилинадиган даромадлари; rdi- жисмоний шахсларнинг декларация қилинадиган даромадлари ҳисоблаб чиқилган ўсиш суръати; Stde- декларация асосида тўланадиган даромад солиғи ставкаси; tritd- якка тартибда фаолият кўрсатуви тадбиркорлар учун қатъий белгиланган даромад солиғининг кутилаётган миқдори; k- якка тартибда фаолият кўрсатуви тадбиркорлар учун қатъий белгиланган даромаднинг ўсиш суръати; Ks- солиқ сиёсати ва солиқ маъмуриятчилигидаги ўзгаришларни ёки эксперт хулосасини акс эттирувчи коэффициент; Si- кутилаётган солиқ имтиёзлари Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг прогноз ҳажми солиқ имтиёзлари ва солиққа тортилмайдиган даромадлар кўринишида жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи бўйича солиқ солинадиган базада ҳисобга олинадиган, солиқлар ва йиғимлар тўғрисидаги қонунчиликда назарда тутилган имтиёзлар, солиқдан озод қилишлар ва преференцияларни қўлланилиши муносабати билан даромадлар йўқотилишини ҳисобга олган ҳолда, ҳисоблаб чиқилади. Айланмадан олинадиган солиғи солишнинг махсус режимини қўллаш муносабати билан тўланадиган айланмадан олинадиган солиқни ҳисоб-китоб қилиш учун қуйидагилар қўлланилади: - навбатдаги молия йили ва режалаштириш даври учун ижтимоий-иқтисодий ривожланиш прогноз кўрсаткичлари; - ўтган даврлар учун айланмадан олинадиган солиғининг солиқ базаси, ҳисобланган суммалар ва ҳақиқий тушумлар динамикаси; - Солиқ кодексида назарда тутилган солиқ ставкалари, имтиёзлар ва преференциялар. Айланмадан олинадиган солиқ тушумларининг прогноз ҳажмини ҳисоблаш танланган солиқ солиш объектидан келиб чиққан ҳолда солиқнинг ҳар бир тури бўйича тушумлар прогнози суммаси асосида бевосита прогноз кўрсаткичлар, ставкалар даражаси ва бошқа кўрсаткичлар (солиқ бўйича солиқ имтиёзлари, йиғувчанлик даражаси ва бошқалар) фойдаланган ҳолда тўғридан-тўғри

хисоблаш усули бўйича амалга оширилади. Айланмадан олинадиган солиқлар бўйича прогноз жорий йилда кутилаётган тушумлар ҳажмини ижтимоий-иқтисодий ривожланиш прогнозига мувофиқ ялпи ички маҳсулотнинг прогноз қилинадиган ўсиш суръати ёки прогноз қилинаётган инфляция “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali <http://iqtisodiyot.tsue.uz/journal> даражаси бўйича индексация қилиш йўли билан ҳисобланади. Солиқ прогнози қуйидаги формула орқали прогнозлаштирилади: $P=(K_d*GDP_k+T_k)*K_s*Si$ P – солиқ прогнози; K_d – айланмадан олинадиган солиқнинг кутилаётган миқдори; GDP_k – ялпи ички маҳсулотнинг номинал ўсиш суръатлари; T_k – солиқ сиёсати концепцияси шартларига кўра кутилаётган қўшимча даромад ёки йўқотиш; K_s – солиқ сиёсати ва солиқ маъмуриятчилигидаги ўзгаришларни ёки эксперт хулосасини акс эттирувчи коэффициент; Si – кутилаётган солиқ имтиёзлари.

Хулоса ва таклифлар:

Мазкур мақола доирасида фойда солиғи, даромад солиғи, айланмадан олинадиган солиқнинг давлат бюджетнинг асосий даромад манбалари бўлган солиқларни ҳисобланиб, мазкур солиқларни прогноз қилиш доирасида амалга оширган кичик тадқиқотларимиз илмий хулосалари шуни кўрсатмоқдаки, прогноз қилиш ўта мураккаб жараён бўлиб, ҳар бир солиқ тури бўйича прогноз кўрсаткичларига тез ўзгарувчан характерга бўлган кўплаб омиллар таъсир қилади. Шу жиҳатдан олганда бизнинг фикримизча даромад манбалари бўлган солиқларни прогноз қилиш бугунги кунда жаҳон амалиётига кенг қўлланилаётган дастурий маҳсуллардан самарали фойдаланиш фойдадан ҳол бўлмайди ва унинг услубий асосларини ишлаб чиқиш керак бўлади. Бундан ташқари, мазкур солиқ турлари бўйича бюджетга тушумлар барқарорлигини таъминлаш мақсадида қуйидагилар таклиф этилади. 1) Фойда солиғи бўйича чегирилиши мумкин бўлган захира фондига банк бадаллари миқдорини 80% дан 60% гача камайтириш (Амалда солиқ

тўловчилар Солиқ кодексига асосан банклар захира фондига ажратмаларнинг 80 фоизигача қисмини фойда солиғидан чегириш ҳуқуқига эга). 2) Айланмадан олинadиган солиқ ставкасини ягона 3 фоиз қилиб белгилаш. Мазкур унификация доирасида чекка ҳудудларда фаолият кўрсатаётган солиқ тўловчилар учун 1 фоизлик имтиёзли ставкани сақлаб қолиш (Амалда Солиқ кодексига мувофиқ айланмадан олинadиган солиқ бўйича фаолият тури ва уни амалга ошириш жойига қараб 22 турдаги ставкалар белгиланган). 3) Хусусий мулк ҳуқуқи асосида жисмоний шахсларга қарашли мол-мулкни юридик шахсларга сотишдан олинган даромадлари бўйича жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғидан имтиёзни бекор қилиш (Амалда бу имтиёздан жисмоний шахслар солиқ тўлашдан бўйин товлаш мақсадида фойдаланмоқдалар).

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Власова Ю.А., Абрамова А.И. Проблемы укрепления доходного потенциала региональных бюджетов в России на примере калужской области//Креативная экономика. 2015. Т. 9. № 10. С. 1255-1276.
2. Сухарев О.С. Инвестиции в трансакционный сектор и в финансовые активы: влияние на экономический рост. Финансы: теория и практика. 2020;24(3):60–80. DOI:
3. Брызгалин А.В. «Налоговая оптимизация: принципы, методы, рекомендации». –М.: 2002. С.54. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali <http://iqtisodiyot.tsue.uz/journal> 381
4. Пансков В., Кынязев В. «Налоги и налогообложение». Учебник. –М.: МЦФЭР. 2003.С.61.

5. Худойкулов С.К. Солиқ тушумларини прогноз қилиш методологиясини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари доктори (DcS) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси автореферати. 2019 йил. Б. 14-16; 20-21; 28-29.
6. Агзамов А.Т. Жисмоний шахсларни солиққа тортиш амалиётини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. 2019 йил. Б.17-22.
7. Пардаев У.Ў. Давлат бюджетини прогнозлаштириш услубиётини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. 2018 йил. Б.11-20.
8. Урмонов Ж.Ж. Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини солиқ механизми воситасида тартибга солишни такомиллаштириш масалалари. Иқтисодиёт фанлари доктори (DcS) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. <http://diss.natlib.uz>. 2019 йил. Б. 27, 218-220, 225-230.
9. Ваҳобов А.В., Срожиддинова З.Х. Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети. Т.: Иқтисод-молия, 2001. – 174б.
10. Жўраев А.С. Давлат бюджети даромадларини шакллантиришнинг самарали йўллари. – Т.: Фан, 2004. – 224б.
11. Маманазаров А.Б. Маҳаллий бюджетларни барқарорлаштиришда солиқларнинг ролини ошириш масалалари: и.ф.н. илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. –Т.: БМА, 2002. – 22б.
12. Ҳайдаров Н.Х. Давлат бюджети. - Ўқув қўлланма. – Т.: “Иқтисод ва молия». 2007, – 21б.
13. Иминов О.К., Тўраев Ш.Ш. Солиққа тортишни таҳлил этишнинг долзарб масалалари. – Тошкент, “Академия», 2002. – 204б.

14. Маликов Т.С. Солиқлар ва солиққа тортишнинг долзарб масалалари. – Т.: Академия, 2002. – 279б.
15. Маликов Т.С., Яхёев Қ.А. Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. – 230б.
16. Кобулов Х.А. Худудий иқтисодиёт ва маҳаллий бюджетлар имкониятларини ошириш йўналишлари: и.ф.н. илмий даражасини олиш учун дисс. автореферати. –Т.: БМА, 2006., –22б.
17. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси- Тошкент: Ғафур Ғулом нашриёт уйи 2020.- 640 б.